

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

до опису об'єктів туристичного маршруту

«По місцях битви на Жовтих Водах 1648 р.»

До об'єкту №3

Одним із результатів історичного дослідження, проведеного автором цих рядків було визначення місця розташування укріпленого табору польського війська на р. Жовтій (Комісарівській), на північній околиці м. П'ятихатки. Саме тут відбулася зустрічна баталія – битва на Жовтих Водах 1648 р. двох армій польської і української, які рухалися Саксаганським (Запорозьким) шляхом назустріч одна одній. Перша – з волості на Низ Дніпра, щоб знищити центр повстання на острові Томаківка, створений Б. Хмельницьким, а друга – з Низу Дніпра на волость, щоб зупинити і розгромити польську армію «на Жовтих Водах». Автором встановлено, що саме так називався в ті часи район П'ятихаток, де протікала р. Жовта (Комісарівська) та її притока Жовтенька. Б. Хмельницький повідомив: *«битва відбулася на Жолтій Воді, в полі, серед дороги Запорозької»*.

Отже, зупинка польської армії в середині дня 29.04.1648 р. на Жовтих Водах, на північній околиці П'ятихаток, на великий чотиригодинний привал стала останнім пунктом її руху на Низ Дніпра. Тут її атакував передовий загін української армії, очолюваний Тугай-беєм, розпочавши Жовтоводську битву, примусивши поляків окопатися «За жовтою водою над водою». Через чотири години в район битви прибули головні сили української армії, очолювані Б. Хмельницьким, який розпочав облогу польського табору, що тривала протягом 14 днів (29.04 – 13.05.1648 р.). У другій половині дня 13.05.1648 р. в район битви прибув Філон Джалалій з реєстровими козацькими полками, які 04.05.1648 р. повстали на флоті в Кам'яному Затоні, що навпроти Микитинового Рогу, перебили польську старшину і оголосили себе складовою частиною армії Б. Хмельницького. З метою встановлення єдиноначальності в українському козацькому війську цього ж дня була проведена загальна козацька рада, на якій Б. Хмельницький був обраний гетьманом Війська Запорозького. Враховуючи зміну співвідношення сил на користь української армії, вранці 14.05.1648 р. С. Потоцький запросив переговори і погодився на умови капітуляції. Він передав Б. Хмельницькому клейноди, артилерію з порохом і отримав згоду на безпечний відступ до м. Крилова, а також запропонував обмінятися заручниками для гарантії дотримання умов капітуляції. До українського табору прибули: Стефан Чарнецький, Олександр Бжуханський та Габріель Войнилович, а до польського – Максим Кривоніс та Михайло Криса.

Користуючись відсутністю дисципліни у польському таборі, українські заручники М. Кривоніс та М. Криса 15 травня безперешкодно повернулися у розташування свого війська. Після цього за підтримки потужного артилерійського вогню почався штурм польського табору. С. Потоцький і Я. Шемберг особисто керували обороною шанців. Ціною значних людських втрат пізно ввечері їм вдалося відбити атаку української армії. У значній мірі останньому сприяло те, що пішов дощ, через що порох став вологим і вогонь атакуючих значно послабився. С. Потоцький вирішив негайно розпочати відступ табором до Крилова, хоча гарантії безпечного відходу після втечі українських заручників були втрачені.

Залишки польської армії, які рятувалися втечею, були розгромлені 16.05.1948 р. за урочищем Княжі Байраки, на північній околиці сучасного села Пахарівка, на балці Злодійка (притока р. Водяної) Олександрійського району Кіровоградської області.

Щоб читачу було зрозуміло, чому козаки не дотрималися умов узгодженої капітуляції для польської армії під час завершення Жовтоводської битви, польський сучасний воєнний історик Веслав Маєвський зазначив, що в цьому винні поляки, які не дотримувалися умов капітуляцій, укладених з козаками-повстанцями 1637–1638 рр.

До об'єкту №4

Окрема проблема: що треба розуміти під визначенням «Жовті Води». Зокрема, польський історик Маріан Дубецький вважав, що в ті часи таку назву мала р. Жовта (притока Інгульця), на якій розташоване село Жовте, біля якого, на його думку, і відбулася Жовтоводська битва. Цю ідею підтримав Д. Яворницький і, закономірно, всі українські історики. Щоб довести, що ці вчені помиляються, автором цих рядків витрачено понад 10 років на археологічні дослідження. Приступаючи до дослідження битви, автор цих рядків дотримувався думки, що назва «район Жовтих Вод» походить від множини гідронімів з назвою «Жовта». Зокрема, тут протікає р. Жовта – притока Інгульця, р. Жовта – притока Комісарівки, а також р. Жовтенька – притока Жовтої (Комісарівської). Але ця думка теж не наблизилася можливості визначити: де ж розпочалася битва. Проблему вирішити допомогло визначення шляхів сполучення. Для Речі Посполитої шлях до Криму і на Низ Дніпра розпочинався від міста Крилова і пролягав на Ревівку – Павлиш – Онуфрїївку – Вишнівці – Зибкове – Пролетарське – Зелену Балку – Тарасо-Шевченкове – Висоту 201,7. Саме біля цієї висоти шлях розгалужувався на два шляхи: **Казикерменський (торговельний)**, який пролягав до Криму через басейн р. Жовтої (притоки Інгульця) на с. Жовте, на Кривий Ріг, на Таванську переправу через Дніпро (район сучасної Каховки), а також **Саксаганський шлях**, він же **Запорозький (військовий)**, на Низ Дніпра (до Микитинового Рогу). Від вищеназваної висоти 201,7 цей шлях пролягав по висотах: 198,7 – 195,0 – 191,0 – Веселий Поділ – Дмитрівку – Жовтоолександрівку (верхів'я р. Княжі Байраки) – Новозалісся – Пальмірівку – П'ятихатки – перетинав р. Жовту (притоку Комісарівської) – Осикувате – перетинав р. Саксагань (біля впадіння в неї Лозоватки) і біля Коржевої могили (висота 145,4), або сучасного м. Щорськ, переходив у Микитинський шлях.

Під час руху польського війська Саксаганським (Запорозьким) шляхом, є дуже важливе повідомлення польського учасника битви (пахолка): «...у вівторок на заході сонця прийшли до Княжих Байраків. Звідти, у середу вранці, пішли до **Жовтих Вод**, тільки коней повипрягали напувати, то варта нашого війська помітила варту татарську...» Це повідомлення свідчить, що поляки називали районом «Жовтих Вод» – територію біля сучасного м. П'ятихатки, де протікала р. Жовта (притока Комісарівки) та її притока Жовтенька.

І.С. Стороженко

воєнний історик, доктор історичних наук